

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на науките“ в професионалното направление „2.2 История и археология“ от проф. д-р Венцислав Николов Динчев на тема **Некрополът край кв. Бенковски, София, и късноантичните некрополи в днешна България.**

Рецензент: доц. д-р Боян Ю. Думанов, департамент „Археология“, Нов български университет, София.

Със заповед I 221/29.03.2023 г. на директора на НАИМ – БАН доц. д-р Христо Попов и на основание на решение от заседание на Научното жури за провеждане на защита за получаване на научната степен „доктор на науките“ за нуждите на САА на НАИМ (Протокол 1/29.03.2023 г.) съм назначен за външен член на научното жури, което ще проведе защита на дисертацията от Венцислав Николов Динчев за придобиване на научната степен „доктор на науките“ в професионалното направление 2.2 „История и археология“ на тема „Некрополът край кв. Бенковски, София, и късноантичните некрополи в днешна България.“

Като член на Научното жури съм получил:

1. Заповед I 221/29.03.2023 г. на директора на НАИМ – БАН доц. д-р Христо Попов
2. Дисертационен труд „Некрополът край кв. Бенковски, София, и късноантичните некрополи в днешна България“, София, 2023
3. Автореферат на дисертационния труд, София, 2023
4. Всички останали необходими документи, свързани с придобиването на научна степен „доктор на науките“.

В Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ) за „доктор на науките“ са определени съответните изисквания в чл. 12:

Чл. 12 (1) “Научната степен “доктор на науките” се придобива от лице с образователна и научна степен “доктор”.

Чл. 12 (3) Дисертационният труд по ал. 2 трябва да съдържа теоретични обобщения и решения на големи научни или научноприложни проблеми, които съответстват на съвременните постижения и представляват значителен и оригинален принос в науката.

Чл. 12 (4) Дисертационният труд по ал. 2 се подготвя самостоятелно и не може да повтаря буквално темата и значителна част от съдържанието на представения за придобиване на образователната и научна степен “доктор”.

На тези изисквания в ЗРАСРБ съответстват точно чл. 35 и чл. 37 (1) и (2) от Правилника за прилагане на ЗРАСРБ, приет от Министерския съвет.

Проф. д-р Венцислав Динчев отговаря на всички горепосочени законови изисквания.

Представеният за рецензиране труд се състои от две части „Текст“ и „Приложения“ (с фотодокументация и графична документация) с общ обем към 780 стр. Коректно са отбелязани частите в които кандидатът има участие като съавтор.

Трудът е посветен на тема, която е актуална спрямо съвременното състояние на проучванията на късноантичните некрополи на територията на днешна България, като балансирано стъпва върху конкретен емпиричен и непубликуван материал, и обширна обобщаваща част, в която са направени преглед и анализ на погребалните обичаи практики и характеристика на гробните комплекси. Именно такъв труд до този момент липсваше в родната археологическа историография, като той има потенциала да се превърне във важна стъпка в бъдещите изследвания на представената проблематика не само в българската археология, но и на балканската в цялост.

Целите на дисертационния труд са ясно и точно формулирани, като от тях особено амбициозна е „ - принос към етническата характеристика на населението в днешна България през Късната античност“. За реализацията на целите са поставени и адекватни за изпълнение задачи и методи, които включват и интердисциплинарни подходи.

Текстът, по-голямата от който е аналитичен е разделен на 9 части, съставени от подчасти, които прехвърлят от ядрото на изследване – некрополът в кв. „Бенковски“ към аналогии от неговите елементи към други късноантични гробищни комплекси от днешна България. Изключение са първата част (1; 1.1; 1.2), която е теоретико-методологична и Част 9, която е каталог на гробовете от некропола.

Част 2 е посветена на териториалния контекст на некропола в кв. „Бенковски“ и най-вече, разположението му около предполагаем по-древен некропол. Въпреки че, е представил всички възможни интерпретации на факта, че по-голямата част от гробовете са вкопани кръгово около могилен насип, проф. Динчев все пак окончателно определя комплекса като „вторичен късноантичен некропол в несъхранена по-ранна могила“. Представените аналогии от други подобни ситуации потвърждават такава теза, но остава възможността това да бъде естествено геоморфоложко образувание, което да бъде припознато от местното население като надгробна могила, без то реално да е било такова. Подобни наблюдения, разбира се, подкрепени от сериозни теренни изследвания биха били обект за бъдещи дискусии на тема „отношения „общност-древен ландшафт“, която традиционно е игнорирана в нашата археология. Анализирано е пространственото разположение на некрополите и разположение на гробните съоръжения спрямо градски центрове и други селищни агломерации. Установени са закономерностите в подреждането на гробовете, причините за тяхното преизползване и разрушаване. Разгледан е и въпросът за появата на интрамурални некрополи, като справедливо е отбелязано, че израстването на раннохристиянската църква като фактор в градския живот не е единствената причина за това явление, а също така и трансформацията на градските структури през късния 5 – 6 в. в границите на новия ранновизантийски урбанизъм.

Части 3 и 4 са посветени на гробните съоръжения, като в некропола при кв. „Бенковски“ те са два вида – наземни гробни съоръжения и гробни ями. Оттук следва и подробен анализ на тези видове и тяхното устройство на територията на днешна България. Те са систематизирани в стриктно подредена типология, която би била от

изключителна полза за бъдещите проучвания на гробищните комплекси от Късната античност и тяхното последващо обнародване.

Част 5 е заета от антропологичната характеристика на погребаните в некропола в кв. „Бенковски“. Анализирани са възрастта, пола, телесната маса и патологията на покойниците. Вероятно, поради липсата на толкова детайлни изследвания от други некрополи на българска територия, тук липсват представени аналогии. Не са изказани предположения за расовото определяне на погребаните индивиди.

Обширната Част 6 разглежда погребалния обред в неговата съвкупност в некропола в кв. „Бенковски“ и съответните аналогии. Логично авторът поставя акцент върху сходни „вторични некрополи“, преобладаващата част от които са разположени на юг от Стара планина, но и с немалко привлечени аналогии от Долен Дунав и Черноморието. Паралелно с вариациите в ориентацията на погребаните по посоките на света са анализирани и начините на тяхното полагане и позиция. Установено е, че с навлизането и доминацията на християнството се налага ориентацията на покойниците по посока Запад-Изток наред с полагането им по гръб с изпънати крайници. Отклоненията от тези норми логично проф. Динчев обяснява с особеностите на терена, сезонно слънцестоене, лични предпочитания за начините на погребване и т.н. Личен негов изследователски принос е установяването на факта, че при селските некрополи на север от Хемус християнската традиция се установява по-бързо в течението на 4 в., докато на юг особено в провинциите Тракия и Родоп езическите погребални обреди оцеляват до по-късно, като този извод е съчетан и с продължителността на функциониране на религиозни комплекси. Тук за кратко е засегнат и въпросът за присъствието на гробове в които индивидите са положени в свито положение, като авторът смята, че те онагледяват „езически погребални традиции на нови заселници“.

В същата част са анализирани и слабо засяганите в нашата литература „защитни“ обредни практики, като употреба на огън, отваряне на гробовете и разместване на костите, затискане с камъни и мутизации. Друг, феномен – отваряне на гроба и изнасяне на костните останки, установим в определени региони също е разгледан с дистанциране от защитните обредни ритуали. Проф. Динчев се въздържа от окончателно заключение по повод съществуването на тази практика. Трябва да се подчертае, че наред с логичните модерни етнографски аналогии за тази практика, проучвателите на такива комплекси никога не са извършвали геохимичен анализ на почвата, които би било предпоставка за привидното изчезване на костните останки.

Най-обширна е Част 7, която представя инвентара в некропола в кв. „Бенковски“, а в следващите подчасти – данни от близо сто и петдесет некропола. Установена е тенденция, че до края на 4 в., въпреки засилването на християнската доминация, в гробовете продължава да се полага инвентар под формата на битова керамика, глинени лампи, стъклени съдове, монети, битови предмети, елементи на костюма. С изключение на последните, като цяло ансамбълът на инвентара се редуцира през 6 - началото на 7 в. Присъствието на елементи на костюма (коланни елементи и части от затварянето на обувки; фибули) и накити нараства процентно, въпреки че размерът на некрополите и броят на гробовете е по-малък в сравнение с т. нар. „късноримски период“. Това би следвало да се обясни с някои промени най-вече в женския костюм, при които случаи на фибули от по-ранните некрополи липсват. През втората половина на 3 и целия 4 в. с

единици изключения, фибулите са елемент, който присъства в мъжки гробове. Тенденцията се изравнява, дори обръща за периода на втората половина на 5-6 в. Впечатление на проф. Динчев прави и присъствието на две катарамии в някои гробове. Този факт също следва да бъде обяснен с особеностите на костюма на населението, както местно романизирано, така и външно (евентуално варварско) за балканските провинции. Изчерпателният контекстуален преглед на късноантичните гробове с инвентар прави тази част изключително приносна и основа за всеки бъдещ проучвател.

В част 8 е предложена хронология на некропола в кв. „Бенковски“, която логично с оглед на находките би трябвало да се затвори между късния 4 – средата на 5 в. Евентуалното му свързване с население от намираща се в близост селищна структура и неговата съдба също потвърждава този хронологичен обхват. Резултатите от проучванията и наблюдения на самия проф. Динчев показват, че сравнително спокойната обстановка в региона в средата на 5 в. обаче е сподобена от криза, предизвикана от външнополитически обстоятелства, която има значителни икономически и демографски последици. Както споменах и по-горе в тази част се реализира и една от най-амбициозните цели на труда – проблемът за етническата интерпретация.

Историческата наука отдавна има изградена стройна теория за „триединството“ във формирането на българската народност, чийто процеси трябва да се търсят назад в Късната античност. Българската археология, макар и на „забавени обороти“ също участва в тази дискусия със собствената си методология, като са се очертали кръгове от привърженици на липсата на приемственост с античността; такива, според които има косвена приемственост и трета група, претендираща за пълна приемственост с предимството наследство, не отдавайки значение на миграционните процеси през Римската императорска епоха и Късната античност. Проф. Динчев не игнорира миграционните процеси и техните последици за демографията на балканските провинции, така че може да бъде причислен към втората група учени. Поради своята теза, че водещо влияние върху етническата идентичност на Балканите има имперския контрол, в европейски план той принадлежи към линията на „инструменталистите“. Радващо е, че проф. Динчев влиза в тази дискусия без да изразява модната напоследък тенденция за „възможностите/границите на археологията“, довела до излишен скпетицизъм. Като анализатор не само на гробищни комплекси, но и на трансформацията на селищните модели той много добре познава „системите на настаняване“ на варварите от късния 4 в. нататък и че двете икономически системи са несъвместими. В този смисъл предложения комплексен и контекстуален подход е най-удачния за момента с оглед на наличните археологически данни, но заключението за етническия състав на населението на юг от Долен Дунав не може да се базира само на некрополите. Обобщавайки нашумялата през последните две десетилетия „готска проблематика“ авторът акцентира само върху периодите на готската политическа доминация на Балканите, влизайки по този начин в една по-широка международна дискусия, където спорът е все още относително, кое е водещото във формирането и отстояването на идентичност – водачеството или късноантичният еквивалент на модерната средна класа?

Представеният дисертационен труд представлява изчерпателен масив от данни, обобщени и разгледани от всеки възможен ъгъл и според всички изисквания на съвременната археология. Това съчинение е преди всичко аналитично и отразява

резултатите от дългогодишни търсения, наблюдения и теренни проучвания, имащи за цел реконструкцията на цялостната картина на късноантичното общество на Балканите. В този смисъл той е изцяло оригинална разработка.

Научните приноси на проф. Динчев са безспорни както в национален, така и международен аспект. За това ясен показател е приложената научна справка, в която той надхвърля държавните изисквания за придобиване на научната степен „доктор на науките“.

Личните ми впечатления от него са като отличен изследовател и прецизен интерпретатор на емпиричния материал. В годините на неговата преподавателска дейност той има репутация на преподавател и ментор, спомогнал за изграждането на серия от бъдещи археолози, намерили своята реализация днес. Като изследовател от по-младо поколение смея да твърдя, че неговите статии, студии и монографии са оказали значително влияние върху моя подход и критичен анализ към проблемите на късноантичната археология.

Темата на дисертационния труд не е нова за проф. Динчев, на която той посвещава обобщаващи аналитични студии още от 1998 г., когато натрупаният и познат емпиричен материал е бил значително по-малко. Освен това, тази проблематика допълва дългогодишната му работа по проблемите на късноантичната селищна археология в Югоизточна Европа, като в крайна сметка придава завършен вид на цялата му изследователска дейност, върху която следващите проучвания ще могат да надградят. Всичко това ми дава основание да го определя като „жив класик на късноантичната археология“.

С оглед на гореизложеното, като рецензент имам пълното право да препоръчам на почитаемото Научно жури да присъди на проф. д-р Венцислав Николов Динчев научната степен „доктор на науките“.

29.06.2023 г.

Рецензент:

Доц. д-р Боян Думанов